

بررسی اسنادی خدمات خاندان هردنگی به مزار دهک و نقش آن ها در رسیدگی به موقوفات و امور وابسته به این مزار (۱۲۳۲ تا ۱۴۰۴ ق.)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۴/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۷/۲۸

کمال غوث^۱

سالم حسین زاده^۲

حمیده جلیلی^۳

چکیده

سابقه وقف و تعیین متولی برای موقوفات و اداره وقفیات اماکن متبرکه و آستانه های مقدسه در ایران به قبل از دوره صفویه بر می گردد. به منظور حراست، حفاظت و صیانت از اموال و املاک موقوفه، نیازمند وجود سرپرست و متولی و ناظر بر موارد وقفی می باشد. رسیدگی به امور دخل و خرج اموال موقوفه، رعایت موارد مصرف برحسب نیت واقفان و دوام موارد وقفی چه در موقوفات عامه و یا موقوفات خاصه همیشه مد نظر متولیان و ناظران بوده است. مزار سیدالحسین عربخانه از زیارت گاه هایی است که خاندان خزیمه علم (از حکام با نفوذ قاینات) رقباتی را بر این مزار وقف نموده و سپس تولیت آن را به خاندان هردنگی سپرده اند. این مقاله به شرح مکاتبات مربوط به سوابق خاندان هردنگی و خدمات آن ها بر این موقوفات اختصاص دارد. بررسی اسناد و یافته های تحقیق نشانگر باورهای اعتقادی مردم در بردارنده ی اطلاعاتی پیرامون هزینه های مربوط به تعمیر و اداره مزار دهک، علاقه ی امرای منطقه و توجه آن ها به مزار دهک و مسائل مربوط به تولیت مزار مذکور است.

واژگان کلیدی: مزار دهک، قاینات، خاندان هردنگی، خاندان خزیمه علم

۱. کارشناس ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، نویسنده مسؤؤل

Kamal.ghous@yahoo.com

۲. مسؤؤل بخش اسناد کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی

salem_hosseinzadeh@yahoo.com

۳. کارشناس ارشد مدیریت آموزشی، مدرس دانشگاه فرهنگیان بیرجند

مقدمه

سابقه وقف و تعیین متولی برای موقوفات و اداره وقفیات اماکن متبرکه و آستانه‌های مقدسه در ایران به قبل از دوره صفویه بر می‌گردد. با توجه به اسناد و منابع موجود، می‌توان گفت که از ابتدای دوره صفویه، خاندان صفویه شیعی مذهبه نسبت به رشد تشکیلات حرم مطهر امام رضا (ع) در خراسان و سایر اماکن مقدسه در ایران توجه خاصی نموده‌اند. این توجه مخصوصاً در مورد حرم مطهر امام رضا (ع) مشخص‌تر و روشن‌تر است. وجود مرقد مطهر علی بن موسی الرضا علیه‌السلام التحیه و الثناء در شهر مشهد مقدس و اسناد باقیمانده از تشکیلات اداری و مالی آن، نشان‌دهنده توجه ویژه به سنت حسنه وقف می‌باشد. وجود متصدیانی با عناوین متولی و ناظر و غیره و مشاغل و القاب متعدد در این اسناد، نشان‌دهنده اشراف کامل بر تشکیلات وقفی در جامعه آن روز خودمختاری ایران است که به‌عنوان الگویی برای سایر امامزادگان مدفون در کشور با موقوفات محدودتر و تشکیلات کوچک‌تر قرار گرفته است. با توجه به این که این موقوفات، نیازمند به سازمان قانونمندی بود به همین جهت، منصبی به نام تولیت به وجود آمد. کلمه‌ی تولیت برای امام یا امامزادگان از متولی یا سرپرست گرفته شده است که کار رسیدگی به امور موقوفه و موارد وقفی شامل املاک، مستغلات، مزارع و غیره را به عهده داشته است. یکی از مهم‌ترین اختیارات متولیان از نظر شرع، مسأله دخالت متولی در امور موقوفه‌ها بوده است. دامنه اختیارات متولیان در موقوفه بستگی به نظر واقف یا واقفان در وقف‌نامه‌ها داشته است. متولی به‌عنوان رئیس تشکیلات امام یا امامزاده، وظایفی مانند نظارت بر کارکرد کارکنان اداری و مالی در آستانه، جمع و خرج درآمدها و مخارج، تصدیق پروانچه‌ها و معاملات، نظم و نسق زراعات، نظارت بر کشیک‌های مکان متبرکه، نظارت بر کارکرد بیتوتاتی مانند مهمانسرا، آشپزخانه یا مطبخ امامزاده، نصب و عزل صاحب‌منصبان اداری امامزاده را برعهده داشته است. این منصب در دوران صفویه از انسجام ویژه‌ای برخوردار بود که تا پایان این دوره به قدرت خود باقی ماند (حسن آبادی، ۱۳۸۵: ۱۱۵). در این زمان متولیان حرم امام رضا (ع) توسط صدور دربار صفوی و از میان سادات و نقبا انتخاب می‌شدند. با توجه به مطالب

فوق الذکر در اهمیت موضوع، نگارندگان در این مقاله در صدد روشن نمودن موقعیت و وضعیت اداره یکی از اماکن متبرکه در منطقه قهستان و بیان نقش خاندان های معروف قهستان در احیاء امور آن برآمده اند. برخی از افراد این خاندان ها در منطقه (مانند خاندان علم) از بعد سیاسی و برخی (مانند خاندان هردنگی) از بعد مذهبی و معنوی در این خصوص نقش پررنگ و مؤثری ایفا نموده اند. از نکات مثبت مقاله حاضر بهره گیری از اسناد منتشر نشده ای است که برای اولین بار در این مقاله آورده می شود. این پژوهش در صدد معرفی نقش خاندان هردنگی در احیاء و توسعه و گسترش مزار دهک و نقش مؤثر و مهم آن ها در حفاظت و صیانت موقوفات آستان فوق الذکر و فعالیت های مذهبی این خاندان، مخصوصاً در امور شرعی و مذهبی با تکیه بر اسناد برجای مانده در این خاندان می باشد.

مزار سیدناالحسین در روستای دهک عربخانه

آستان امامزاده سیدناالحسین (علیه السلام) در ۱۵۳ کیلومتری جنوب شرقی شهرستان بیرجند، مرکز استان خراسان جنوبی و در فاصله ۱۱۰ کیلومتری شهرستان نهبندان در جوار روستای دهک از توابع بخش شوسف این شهرستان با موقعیت ۳۲ درجه و ۱۱ دقیقه عرض شمالی و ۵۹ درجه و ۳۱ دقیقه طول شرقی و در ارتفاع ۱۹۳۲ متری از سطح دریا بر فراز کوهی واقع گردیده است. نام اصلی این امامزاده به نقل از آیتی (۱۳۷۱: ۱۴۱) "حسین بن علی عبیدالله بن العباس بن امیرالمؤمنین (صلوات الله علیه)" معروف به سیدناالحسین (علیه السلام) می باشد. از زمان ساخت و بانی اولیه این مزار اطلاعی در دست نیست. با توجه به اهمیت تاریخی - مذهبی این بنا، به استناد گزارش کارشناسان میراث فرهنگی، این بنا به شماره ۹۳۱۶ به تاریخ ۸۲/۵/۱۷ ثبت ملی کشور گردیده است. نمای داخلی آن آئینه کاری است، که با پیگیری هیأت امنای این امامزاده، هنرمندانی از شهر اصفهان که در حرم مطهر امام رضا (ع) آئینه کاری می نمودند، جهت تزیین نمای داخلی مقبره و آئینه کاری آن به روستا آمده و در زیباترین وجه ممکن، به تزیین آن اقدام نموده اند. برگزاری مراسم عزاداری تاسوعای حسینی و جشن میلاد

حضرت ابوالفضل (ع) و هم‌چنین مراسم ۲۸ صفر از جمله مراسم مذهبی است که در این بقعه مبارکه برگزار می‌شود. بقعه متبرکه شامل فضا و امکانات رفاهی، زائرسرا، سرویس بهداشتی، کشتارگاه و فروشگاه برای زائران می‌باشد. هم‌اکنون تولیت آن بر عهده اداره اوقاف شهرستان نهبندان می‌باشد (شاطری و رجبی، ۱۳۹۴: ۳۸۲ - ۳۸۵) (تصویر ۱ و ۲). مرحوم آیتی (۱۳۷۱: ۱۴۲) در کتاب بهارستان خود از این زیارت‌گاه نام برده و کرامات و معجزات بسیاری را از این امامزاده نقل کرده است. وی در شرح حال مزار دهک می‌نویسد: بعید نیست مدفن حسین بن علی بن عبیدالله ابن العباس ابن امیرالمؤمنین (علیه السلام) باشد. مادرش مسماه بجنیه به تخفیف نون به معنی گل یا میوه چیده شده و این اسم شایع است در عرب و فرزندش داود اکبر است. علمای انساب تصریح کرده‌اند که داود اکبر در ولایت قاین فرود آمده، چنان‌که در مکین الاساس والد ماجدم در ذیل اسامی اولاد حضرت ابوالفضل (علیه السلام) نقل فرموده، عجب این است که در میان عوام شهرت دارد که صاحب این مزار فرزند بلاواسطه حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) است. مادرش جنیه‌ای بوده که به شرف مزاجت آن حضرت مشرف گردیده و بی‌سوادی تولید این گونه خرافات کرده است. وی هم‌چنین با استناد به مؤلف کتاب کبریت الاحمر، داستان بینا شدن دختری نابینا را به واسطه توسل به امامزاده مذکور نقل کرده است (آیتی، ۱۳۴۷ ق: ۴۴۲-۴۵۳). محتمل است شعری که روی قبر متوفی نوشته شده با توجه به سبک تصنیف، از اشعار ملا محمدحسن هردنگی متخلص به صفا بوده که دارای دیوان اشعاری بالغ بر ده هزار بیت مشتمل بر پندها، موعظه‌ها و در مدح اهل بیت است، باشد (راشد، ۱۳۳۶: ۱-۲).

در منطقه سیستان و قاینات با ظهور خاندان خزیمه و بالاخص امیر علم‌خان سوم در قهستان، رسیدگی به امور آستانه‌های مقدس، وقف و امور مربوط به آن مجدداً شکوفا شد. تولیت و نظارت بر برخی اماکن وقفی این خاندان حکومت‌گر در منطقه به بزرگان دینی و مذهبی واگذار شد به گونه‌ای که هم‌چنان این اثر در بین مردم این خطه با تعصبی مضاعف در جریان است.

خاندان خزیمه علم یا خاندان علم (امور سیاسی)

نوشته‌ها و آثار محققان در مورد خاندان علم بسیار مغشوش است. ظهور این خاندان را به قرن دوم هجری به زمان منصور عباسی نسبت می‌دهند. بعضی نیز پیشینه آن‌ها را به یکی از سرداران مأمون به نام خازم بن خزیمه می‌رسانند. طبق نظریه‌ای که در بیشتر منابع تاریخی ذکر شده، ورود این اعراب به ناحیه جنوب خراسان به سال ۱۵۰ هجری قمری در زمان خلافت منصور عباسی باز می‌گردد (طبری، ۱۳۸۷: ۲۲۵). از این طایفه پس از ورود به خراسان، تا دوره صفویه نام و نشانی در کتب تاریخی مشاهده نمی‌شود (منصف، ۱۳۵۴: ۲۳ - ۲۵). تحقیقات نشان می‌دهد اسماعیل خان خزیمه اولین فرد مهم تاریخی است که نام و نشان او را باید در تاریخ قدرت یابی نادرشاه جستجو کرد. سرپرسی سایکس در سفرنامه خود در مورد خاندان خزیمه علم می‌نویسد: "... اواخر قرن هفدهم تمام ناحیه جنوب خراسان در تصرف این خانواده بوده و پس از انقراض صفویه به نیمه استقلالی دست یافته‌اند، محدوده تحت تسلط خاندان علم، قهستان و سیستان بود. معمولاً سران خاندان در قاینات مستقر بودند و حکمرانی برای سیستان بر می‌گزیدند. در برخی سال‌ها که نابسامانی و هرج و مرج کشور را فرا می‌گرفت و قدرت مرکزی از اداره کشور عاجز بود، امرای این خاندان قلمرو حکومت خود را به سایر نقاط نیز گسترش می‌دادند. هم‌چنین در دوره حکمرانی برخی از امیران خاندان علم به دلیل ابراز لیاقت و انجام خدماتی مهم در جهت حفظ حکومت مرکزی، از سوی پادشاهان وقت به عنوان قردانی از وفاداری آن‌ها، اداره برخی نقاط از کشور به آنان واگذار می‌گردید ... " (سایکس، ۱۳۶۳: ۳۹۸). در واقع نام اصلی این طایفه، عرب خزیمه و خاندان خزیمه علم شاخه‌ای از این طایفه می‌باشد که محل سکونت اصلی این طایفه، در جنوب خراسان در حوالی عرب خانه بیرجند در منطقه مشهور به ناحیه هردنگ بوده است (غوث، ۱۳۹۱: ۵۸).

موقوفات خاندان خزیمه علم در مزار دهک

در بررسی اسناد موقوفه منطقه قهستان، ردپایی از موقوفات خاندان خزیمه علم قبل از امیر تومان در این مزار وجود ندارد. اولین سند در این خصوص سندی است مربوط به سال ۱۲۹۷ق. که امیر علم خان سوم ملک آبی را از شخصی خریده و عایدات آن را وقف بر این مزار می کند. نقل است که علت علاقه امیر علم خان سوم به این مزار بر اساس نذر وی در سرکوب شورشی در سیستان بوده است و به دلیل موفقیت در این امر، وی دست به انجام این مسأله مهم زده است.^۱ سندی که ملاحظه می نمایید (سند شماره ۱)، مربوط به خرید و وقف یک سهم و یک طاقه از مزرعه حسین آباد می باشد که امیر علم خان پس از خریداری ملک مزبور از میر محمدباقر بیک آن را وقف مزار دهک نموده و به علامه ملا محمدحسن هردنگی دستور داده است که ضمن تدوین وقف نامه فوق، تولیت آن با خود ملا محمدحسن باشد و ناظر را نیز خودش معین نماید (آرشیو خانوادگی).

متن سند ۱

... واضح باشد که یک سهم و طاقه مزرعه حسین آباد که به جهت مزار فائض الانوار دهک از عالی شان عمده الاعیان ارجمندی میر محمد باقر بیک از مدار ۱۴ سهم ابتیاع و وقف شده ... به تاریخ ۱۲۹۷ هـ.ق.

خاندان هردنگی (امور شرعی، مذهبی و دینی منطقه)

خاندان هردنگی به گروهی از اعراب خزیمه در منطقه هردنگ اشاره می کند که به دلیل تحصیلات بالای حوزوی و وجود مراجع دینی در آن ها، جایگاهی متمایز از بقیه افراد این طایفه و حتی در سطح قاینات داشته اند. خاندان هردنگی و بالاخص ملا محمدحسن هردنگی از متولیان برجسته ی قهستان، فقها و دیوانیان دوره حکومت سه امیر خاندان خزیمه علم به نام های امیر علم خان حشمت الملک، امیر اسماعیل خان و

۱. بر اساس منابع آخرین لشکرکشی امیر تومان در حدود ۱۲۸۵ ق. به سیستان بوده است.

امیر محمدابراهیم خان (علیزاده بیرجندی، عباسلو و الهی زاده، ۱۳۹۲ ب: ۶۶؛ عباسلو، ۱۳۹۲: ۳۹) در قهستان و بالاخص مزار فائز الانوار قریه دهک عربخانه به حساب می آمد (غوٹ، ۱۳۹۱: ۴۲۰ - ۴۷۵).

ملا محمدحسن هردنگی

ملا محمدحسن مشهور به آخوند مناظره از عمده علماء و فقهاء منطقه قهستان بوده و در مراکز علمی قاینات شخصیت علمی آن مرحوم بر احدی از دانشمندان آن عصر پوشیده نبوده و فضلاء وقت از محضر درس وی تلمذ و با عنوان برجسته ترین شخصیت های علمی او را معرفی می نموده اند (علیزاده، ۱۳۹۱: ۱۰۴ - ۱۰۵؛ راشد محصل، ۱۳۹۲: ۲۰۰؛ علیزاده بیرجندی، عباسلو و الهی زاده، ۱۳۹۲ الف: ۳۹). شهرت اصلی آخوند به دو دلیل بوده است: یکی به خاطر مناظره وی با آقا سید مرتضی یزدی مشهور به علامه سید مرتضی^۱ که از فحول علمای آن زمان بوده، در حضور علماء و امراء خراسان که با تیزبینی خاصی برخی از نظرات خود در فقه و کلام را بر وی اثبات و برخی از نظرات وی در فقه و کلام را رد و او را مجاب می کند و دیگری مناظره وی با قاضی القضاة هرات و مفتی فریقین اهل سنت این شهر مشهور به شمس الدین فاضل هروی^۲ در روز عید غدیر در شهر هرات که موضوع جانشینی حضرت علی (ع) بعد از پیامبر را اثبات و وی را در حضور علمای حاضر مجاب می نماید (راشد محصل، ۱۳۳۶: ۱-۲). از نظر امیر علم خان و پسرانش، ملا محمدحسن بهترین متولی باشی مزار دهک عرب خانه بود چرا که در زهد، ساده زیستی، فقاہت و امانت داری وی برای آن ها هیچ جای شکی وجود نداشت (راشد محصل، ۱۳۴۲: ۲۲) و به همین دلیل امیر حشمت الملک، امیر اسماعیل خان و امیر ابراهیم خان در احکام متفاوتی به کارگزاران حکومتی، ارادات خود را به این فقیه والا مقام نشان می دادند، احکامی که فاقد نمونه های مشابه

۱. شیخ محمد باقر جازاری از اساتید خود در مشهد مقدس، سید مرتضی یزدی را با عنوان علامه یاد می کند.
 ۲. شمس الدین محمد بن سید عبدالرحیم معروف به ملا شمس ملقب به خان ملا خان مفتی اعظم بین الفریقین هرات که کتاب شمس الهدایه و قالع الظلاله را در ابطال مذهب شیعه نوشته و ملا محمدحسن در کتاب تأملات کلامیه خود و آقا سید ابوطالب حسینی خراسانی قاینی (از اساتید ملا محمدحسن) در کتاب ما هی الظلمات و الغوایه خود نظرات وی را به استناد منابع اهل تسنن رد و ابطال عقاید وی را اثبات کرده اند.

در بین هم‌طرازان ملا محمدحسن در قاینات بود (غوث، ۱۳۹۰: ۳۸۰). سند شماره ۲ نمونه‌ای از این احکام حکومتی و سند شماره ۹ با شماره ۷۵۱۷۳/۱ از آستان قدس رضوی نمونه‌ای از اسناد مربوط به ساده زیستی، زهد و زندگی خالی از هر گونه تجملات وی می‌باشد.

جایگاه علمی و معنوی آخوند در نزد امیر محمدابراهیم خان شوکت الملک

متن سند شماره ۲، امیر محمدابراهیم خان در نامه‌ای این‌گونه می‌نویسد: عمال حال و استقبال ناحیه هردنگ و سرچاه عماری را مرقوم می‌شود که از تاریخ صدور (این حکم) که هذه السنه میمونه ئیلان ئیل خیریه دلیل است و ما بعدها نظر به رعایت و جانب داری جناب مستطاب قدس خطاب عمده العلماء الاعلام عزیز محترم مهربان علام ممتحن آخوند ملا محمدحسن هردنگی ذی فضل در باب جناب معظم له به قرار تشخیص ضمنی کما فی السابق: ارباب جمعی ناحیه هردنگ و ارباب جمعی سرچاه عماری، به تخفیف ابدی و احسان مدامی مقرر داشتیم^۱ که همه ساله از قرار همین حکم حکومتی به خرج منظور داشته و مطالبه سند مجدد از جناب معظم له ننموده، موقوف دارند. المقرر عالیجنابان ارجمندان اهالی دفترخانه مبارکه، شرح مسطوره را ثبت و ضبط، از قرار تشخیص فوق به خرج محاسبه عمال محل مسطوره منظور داشته و مطالبه سند مجدد نمایند که مصون از تغییر و تبدیل است. زیاده مرقوم نشد. البته از قرار مراتب، مرقومه معمول داشته، تخلف و انحراف نورزند. فی شهر جمادی الاولی ۱۳۲۳ قمری.

جایگاه علمی و معنوی آخوند در نزد آیت‌الله محمدهادی مجتهد حاکم شرع وقت

جایگاه و پایگاه اجتماعی آخوند ملا محمدحسن هردنگی هم در نزد مردم و هم در نزد علمای منطقه قهستان بسیار ممتاز بوده است. شیخ محمدهادی پس از مرحوم شدن ایشان در مکاتبه‌ای، شیخ محمد حسن رفیعی و شیخ محمدباقر مبادینی را

۱. در سال ۱۳۲۲ هجری قمری امیر محمدابراهیم خان شوکت الملک به عنوان دهمین امیر خاندان خزیمه، حکومت قاینات را در دست گرفت.

به جانشینی ملا محمدحسن هردنگی در امور شرعیه مردم ناحیه هردنگ، سرچاه و عرب خانه انتخاب می نماید.

متن سند شماره ۳:

بسم ا... الرحمن الرحیم

حسبیه اله تعالی نگارش می شود چون امور شرعیه نواحی ناحیه هردنگ سابقاً به واسطه وجود با برکت مرحوم مغفور جنت مکان آخوند ملا محمدحسن طالب ثراه که انتظاماً امتیاز مخصوصی از کلیه قاینات داشته حالیه که نعمت وجودشان از دست رفته، شایسته حفظ رشته آن حدود جناب مستطاب قدسی خطاب فضائل انتصاب آقا شیخ محمدباقر^۱ که انشاء.. تعالی عموم اهالی هردنگ و سرچاه در عقود و ایقاعات و نشر مسائل و تولی از موقوفات مجهول التولیه عالیشان جناب مستطاب قدسی خطاب آخوند ملا محمد حسن^۲ استماع نمایند. زیاده محتاج نیست. حرره فی ربیع الثانی ۱۳۲۸ - {مهر}: محمد هادی.

بسم ا... الرحمن الرحیم

حالیه که رکن وثیق و عماد منیع آن حدود شریعتمدار حاج شیخ محمدرضا^۳ طاب الثراه به رحمت ایزدی پیوسته اهالی آن حدود قدر عالیجنابان سابق الذکر را بهتر دانسته و مراتب منظوره به ایشان رجوع خواهید نمود. حرره الاحقر فی جمادی الاولی ۱۳۲۸ محمد هادی.

عامل محل حسب الحکم شرعی رجوع اهالی را در مسائل شرعی از جنابان معزی الیه مرقوم نمایید. شهر جمادی الثانی ۱۳۳۲ {مهر} عبده الراجی محمدابراهیم.

از سال ۱۲۹۳ قمری رسیدگی به مسائل شرعی تمام مناطق وابسته به عربخانه، جلگه ماژان، مختاران و ناحیه هردنگ و سرچاه توسط آیت ا... سید ابوطالب مجتهد قاینی به

۱. وی داماد آخوند ملا محمدحسن هردنگی و فرزند ملا محمدحسین هردنگی (برادر آخوند) است.
 ۲. وی داماد آخوند ملا محمدحسن هردنگی و فرزند کربلایی محمدرضا مبادینی (نوه عموی آخوند) است.
 ۳. وی داماد آخوند ملا محمدحسن هردنگی و فرزند شیخ محمدحسین افضل آبادی (راشد محصل) است.

گونه مکتوب بر عهده ملا محمدحسن واگذار شده بود (عباسلو، ۱۳۹۲: ۳۹). وی در ۳۰ سال تولیت خود اصلاحات زیادی در امور موقوفات و بهبود روند اداره مزار دهک به عمل آورد و به طوری که از اعمال و مکاتباتش معلوم می شود اصلاً در بند منافع شخصی خود نبوده است (سند شماره ۱۰ با کد ۷۵۱۷۳/۱ مرکز اسناد آستان قدس رضوی).

در سال ۱۳۱۴ قمری وقفنامه یک سهم و یک طاقه از مزرعه حسین آباد دهک مربوط به امیر علم خان در حضور فقهای قاینات، تولیت موقوفه فوق الذکر تا ابد بر عهده ملا محمدحسن و فرزندانش گذاشته شد (سند شماره ۴)

متن سند شماره ۴ (آرشیو خانوادگی)

... محض توسل به رسول و آل اطهار و اظهار اخلاص به صاحب مزار فیاض الانوار قریه دهک که از کثره غرایب و آثار و شده اشتهار غنی از ذکر مدفون و محل ظهور فیوضات بی چون است، وقف موبد شرعی و حبس مخلد دائمی فرمودند مجاری یکسهم و یک طاقه از مزرعه حسین آباد دهک را که از میر محمدباقر بیک ابتیاع فرمودند (سند شماره ۱) با کافه ملحقات و منضمتات شرعیه و عرفیه بر مصارف مزار فیاض الانوار قریه دهک از تعمیر و روشنایی و فرش و آن چه در شکوه مزار بیفزاید از مقوله اسباب و کاروانسرا و منازل بارانداز زائرین که همه ساله بعد از وضع مصارف مُلکی و ملکی و حق لازم دیگر که باشد، محصول و منافع آن مصرف می شده باشد و تولیت مادام حیات الواقف اطال الله بقائه که با خودشان است تعیین و تفویض فرمودند به حقیر خاکی و ذره بی مقدار تراب نعل العلماء و الطلاب محمدحسن هردنگی و بعد حیاتی با اصلح اولاد و وابستگان حقیر و تعیین ناظر به عهده متولی مقرر فرمودند ... و کان ذلک وقوعاً بتاریخ شهر جمادی الثانی ۱۳۱۴ هجری نبوی (عبدالله الراجی محمدحسن).

حاشیه ها

بخدمتیها حسب التعلیقہ الرضیہ المزوه و انا لدی خادم الطبه ولی الله ابن ملا محمد

شفیع هردنگی^۱

۱. حاجی ولی الله فرزند ملا محمدشفیع هردنگی از علمای ناحیه هردنگ، سرچاه و عربخانه که در حدود سال ۱۲۹۰ ق. کتاب ۴۰ حدیث شیخ بهایی را بازنویسی و شرح مختصری داده است.

قد وقع فيه بما فيه بلا ريب القبول حرره الاحقر سجع مهر ابن الجاني ابن حسن (كذا)
 قد وقع ما وقع و الخير فيما وقع. مهر افوض امرى الى ا. عبده احمد
 وقع فيه بما فيه حسب التعليقه الصادره لدى الاجل الاكرم اجور له حرره الجاني تراب
 اقدام العلماء ابن الحاج شيخ محمدحسين محمدرضا^۱
 بسمه تعالى الامر كما زبر لاريب فيه ... بالطوعه به حسن القبول محمدباقر بن
 محمدحسن^۲

بسم ا.. و الحمد ذلك الكتاب لاريب فيه افوض امرى الى ا.. عبده محمدحسن^۳
 عبده الراجى اسماعيل (امير اسماعيل خان)
 سيد ابوتراب الحسينى (سيد ابوتراب انوار)^۴

در سال ۱۳۱۵ قمری وقفنامه یک سهم و یک طاقه از مزرعه حسین آباد دهک مربوط
 به امیراسماعیل خان بر عهده ملا محمدحسن گذاشته شد (سند شماره ۵)
 متن سند شماره ۵ (آرشیو خانوادگی)
 ... ایضا مجاری یک سهم و یک طاقه را از آن چه ابتیاع فرمودند وقف مزار فرموده و
 تولیت را با این دون بی مقدار و دلیل خاکسار محمدحسن هردنگی مقرر فرمودند ...
 که ... به مصارف مزار صرف نمایم ... بتاریخ خامس عشر من شهر جمادی الاولی ۱۳۱۵
 هجری نبوی.

حاشیه های سند

- صحیح است كما فى السابق عمل وقف ۳ سهم مزرعه حسین آباد را بر جناب مستطاب
 شریعتمدار عزیز محترم مهربان آخوند ملامحمدحسن زید فضلہ، رسیدگی فرمایند که
 به مصارف مقرر شده برسد. زیاده لازم نیست. شهر جمادی الاولی ۱۳۲۳ {سجع مهر}
 الراجی محمدابراهیم.

۱. شیخ محمدحسین راشد محصل فرزند شیخ محمدرضا افضل آبادی از علمای مشهور بیرجند در زمان حیات آیت
 ا.. تهامی و از شاگردان مرحوم آقازاده (فرزند مرحوم آخوند صاحب کفایه)
 ۲. شیخ محمدباقر هردنگی فرزند محمدحسن از علمای وقت قاینات
 ۳. ملا محمدحسن مبادینی فرزند محمدرضا، داماد و برادرزاده آخوند ملا محمدحسن و از علمای منطقه هردنگ،
 سرچاه و عربخانه با سجع مهر عبده محمدحسن
 ۴. سید ابوتراب حسینی مشهور به انوار فرزند سید ابوطالب مجتهد قاینی از علمای مشهور قاینات

هر چند وقفنامه مرحوم پدرم امیرعلم خان فعلا در دسترس نیست، ولی همان طور که طبق نظریه مرحوم برادرم امیر اسماعیل خان عمل به وقف را در سال ۱۳۲۳ هجری بر مرحوم ملا محمدحسن هردنگی واگذار کردم حالیه هم با اصلح اولاد آن مرحوم واگذار می نمایم (۷ اسفند ۱۳۲۲ شمسی) - (امضاء الراجی محمد ابراهیم)

امیرعلم خان حشمت الملک نعمت ا... بالغفران و افاض علی الرضوان
صانه الله عن الحوادث و الفلک صحیح است عبده الراجی اسماعیل (امضاء عبده الراجی اسماعیل)

بررسی اسناد مربوط به مکاتبات ملا محمدحسن هردنگی و امیر اسماعیل خان درباره رسیدگی به امور مزار دهک و ملک وقف خاندان خزیمه علم در مزارع اطراف روستای دهک (سند شماره ۶).

متن سند شماره ۶ (آرشیو خانوادگی)

سؤال اول

عرضه می دارد که علی براتی زارع حسین آباد خودش خواهش کرد که زارع وقف باشد داعی هم خدمت عالی عریضه کردم حکم فرموده اند که یک سهم از چهار سهم جدا شود و سه سهم از وقف باشد بعد از صدور حکم نادم شد و اطاعت نکرد ناگزیر یک سهم را جدا کردم به میل خودشان هر جا زمین بایری بوده دادند و روی دو سهم انداخته به زارع دادم که وقف جدا باشد باز اگر یک چند مصرف داری آن وقت داده اند که خود ضابط هم حاضر بوده اند ثانیاً گرفته اند و بایری بی مصرف به زارع وقف داده اند و بیجا انباری هم نمی دهد که به حسب استمرار دهاقین باید بدهد و هم نمی داند بلکه یک دفعه بچه اش سر زارع وقف را هم شکسته در حضور ضابط، سیاهه را خواندم و به او گفتم خید وقف را واگذار آنجا که قائل شد، باز به جای خود رفته جواب نمی دهد داعی از حرمت خود نمی توانم با او معارضه کنم درد سر هم تا کی بدهم. آن چه حکم است بفرمایید. امر العالی مطاع و ارفع

پاسخ:

عالی جاه ها ملک موقوفه را خود شما موضوع داشته اید، حال هم باید از اراضی و غیره

بقدر الحصه قسمت موقوفه را بدهند و عذری نیاورند.

سؤال دوم

محمد مهدی بیک هم زارع وقف را از خرمن پاک کردن منع کرده اند که باید به اذن ما باشد حقیر درو را پیش از ایشان نمی کنم چرا که غرق را شکستن خوب نیست. اما باقی امور وقف را اگر به اختیار خود هستم حکم بفرمائید و اگر باید در اطاعت ایشان باشم هم باید اطاعت کنم دوساله سالی ده من گندم، گندم مشرفی از ملک وقف برده اند از ولگار هم به همین نسق البته می برند نمی دانم تکلیف حقیر دعاگو چه چیز است این گندم را مطالبه دارم و بعد هم به اختیار خود باشم و حساب داعی با خداوند عالم جدا و یا با سرکار باشد یا باید مطالبه نکنم و در اختیار ضابط و مشرف باشم این فقره را هم حکم و دستخط فرمائید اطال ا... عمر العالی

پاسخ:

در تمامت امور موقوفه شما به اختیار خود بوده و هستید و احدی از ضابط و زارع در امر شما نباید دخل نمایند و در تمامت قسمت موقوفه مشرفی هم نباید مطالبه نمایند چنان چه برده باشد هم باید بدهد خود شما استرداد نمائید.

سؤال سوم

از اشجار خارج باغ یک سهم و طاقه قدیمه حصه دارد و از یک باغ که حال باغ شده و سابق باغ درستی نبوده هم به اعتقاد حقیر یک سهم و طاقه قدیمه حصه دارد و از مرحوم میر محمد باقر مکرر شنیدم و حال هم از پسران ایشان پرسیده ام می گویند در دو باغ که یکی را شریک داده و یکی را سرکار حصه نداشته در باقی همه جا حصه دارد زمین را هم جدا کردم، علی براتی زارع هم جواب نمی گوید، زارع هم جواب نمی گوید ضابط هم تصدیق او می نمایند و داعی که می دانم واقع را، راضی نیستم که حق وقف در ملک سرکار باشد. امر از سرکار است. اطال الله بقاءه.

پاسخ:

خودم انشاءالله تعالی به دخالت در وقف نخواهم شد، باشد زمانی که خودم به مزار مشرف شدم تحویل و واگذار خواهد شد.

سؤال چهارم

پارساله بیست روز یک دفعه و ده روز یک دفعه معطلی کشیده تا اسباب فراهم آورده، شکست و ریخت مزار را اصلاح کردم به قدر سلیقه و قوت و تخت های حلبی را هم نصب کرده میخ های بسیاری زده ام. هشت تومان خراسانی مخارج شده است، دو تومان و نیم خراسانی هم باقی مانده که قرار گذاشته ام منزل بسازند به اجاره و امساله که محصول را ملخ خیلی ضایع کرده، اگر کمی بوده هم سبز درو کرده اند زارع خواسته پاک کند که پوده نشود مشرف مانع شده است آن چه امر عالی است مقرر خواهند فرمود. باقی مباد هر آن که نخواهد بقای تو.

پاسخ:

البته هر آنچه را که حکم کردید همان است و آنچه معمول داشته اید انشاء الله به قاعده است.

سؤال پنجم

سه سال قبل که شرف خدمت عالی را دریافتم عرض کردم در باب مصالح املاک حصه وقف مقرر فرمودند که مال وقف باشد بعد که زارع جدا شد مطالبه کردم ضابط و زارع گفتند مصالح املاک نیست به بلده برده اند که عرض بیاورند همان جاست عرض بیاورده اند. پانزده قران از مال وقف به مصالح املاک وقف داده ام دانسته کارگزاران باشد.

پاسخ:

البته ملک موقوفه را مصالح الاملاک می خواهد و باید از خرج محصول موقوفه داده شود.

سؤال ششم

کاه را که سرکار به داعی مرحمت فرموده اند حسب الدستخط العالی از اول تا به حال داعی یکصد و شصت من کاه برده ام. صد من را پارساله در گلکاری مزار خرج کردم و شصت من را به حیوان خود داده ام. زیاده دخل نکرده ام، بیده پنجه هم، چهار بیده خرج کرده ام از شش من بیدگی.

پاسخ: کاه به تمامت حق التولیه مال من است و به شما واگذار نموده ام به هر طرف که عمل نمائید و خرج نمائید خود دانید.

سؤال هفتم

پارساله مزار را یکساله به ملاحسین خادم اجاره دادم به هشت تومان خراسانی و اجاره خط با فهرست عرایض و عریضه علیحده در زمان غم نشان جراحت دست مبارک فرستاده بودم جوابی نیامده امساله هم اجاره سر رسیده است هر چه حکم است تا چنان شود. از مال الاجاره داعی دخلی نکرده ام که کارگزاران و طلب نمایند مدعی نیز زیاده دارد ولی دست خالی دارند و این ملاحسین چیز دارد و معتبر است.

پاسخ:

انشا الله تعالی خودم که مشرف شوم با اطلاع شما قرار درستی خواهم داد آدم امین درستی باشد که خرابی ننماید.

متن سند شماره ۷ (آرشیو خانوادگی):

سؤال اول

فدایت شوم از زمانی که از سفر مزار مراجعت فرموده اید داعی به انجام امر مزار که محول فرمودید مشغول شدم و تا غره (اول) تعمیر کامل شد به سر رشته ای که آقای امیر حسنخان دادند. در راست که بر (پهلوی) می داشت، میله ایوانچه آن گرفته شد، دهنه هر ایوانچه دو ذرع کم چهار یک، به رنگ شیری و نقل افشان شد ولی سفید کردن ایوانچه ها باقی ماند، مصالح آن موجود است برای استاد خیلی مرارت کشیدم، کناره های

مزار یک زرغ تخت شده است، اگر کم است بقدر سه هزار خشت نپخته هنوز است، تا ناخرند (خریده نشده اند) امر فرمایید تا کنگره هم بشود. در تابستان اصل روضه خانه هم تا کمر گچ شد و هنوز هم گچ سفید زیاد آمده است. یکصد و هشت تومان رایج خرج شده است، چهار تومان و نیم دیگر از وجهی که مرحمت فرمودند باقی است. داعی خود در این مدت نه خرجی از وقف خوردم و نه مزدی برداشتم و دو ماه نیز معطل بودم. امر از همکار اجل اعظم است و هوالمطاع.

پاسخ:

جناب عزیز مهربان به طور قاعده تمام نموده اید و باشد، ان شاء الله تعالی تا زمانی که خودم مشرف شوم، چنان چه ناتمامی داشته باشد، خودم دستورالعمل آن را خواهم داد تا که انشاءالله تمام نمائید. زیاده است.

سؤال دوم

محاسبه ملاحسین خادم را به مرارت کردم، از روی تعلیقه رفیعه امیر سعادت مرحوم اعلی الله مقامه. آن چه قبض داشت محاسبه کردم و هنوز می گوید دو قبض دیگر دارم در دست کربلایی حاجی بیک علی محمد علی که وجه داده ام که خدمت سرکار بدون نوشته کربلایی حاجی را داده نمایانید، داعی قبول نکردم، بیست و سه تومان خراسانی طلب مزار شد، اگر باید قبض کربلایی حاجی را قبول کرد که وجه خدمت سرکار داده شده، هفت تومان خراسانی قبض کربلایی حاجی است و شانزده تومان دیگر طلب مزار باقی خواهد ماند. یک ماهه وعده کرده است بیاورد، هنوز که نیاورده است. امر از سرکار است.

پاسخ:

چنان چه از خودم سندی باشد حواله الوصول و حواله غیر الوصول قبول نمائید که به خرج ممضی است و باقی را الی اثبات آخر مطالبه نمائید. زیاده حاجت ندارد و غیر از آن خیر و به خرج ممضی است و آن را مطالبه کنید.

سؤال سوم

یک سال و نیم اجاره مزار را از او گرفتم که خود به او اجاره داده بودم و چون وجه بیکار گذاشته بود کربلایی ملا ولی الله که در خدمت سرکار روضه خواندند عازم مکه معظمه شدند به ایشان تومانی دو قران به مرابحه دادم. امر از سرکار است اگر ممضی نیست موجود می نمایم.

پاسخ:

عیبی نداشته، شما ان شاء الله مطالبه خواهید نمود.

سؤال چهارم

مزار را به ملاحسین قدیمی به اجاره دادم ۵ ساله و سالی به ۱۴/۵ تومان و یک تومان را به اسم خود علاوه کردم و هر ساله هم اختیار فسخ با خود گذاشتم و ضامن هم از او گرفتم، همان میر محمدعلی نامی را که شریک ملک مزرعه حسین آباد است و دیگر گنجایش زیادتر ندارد. امر از سرکار است.

پاسخ:

عیبی ندارد آن چه قرار داده اید ولی زمان همان مال الاجاره منقطع نشده و هدایت آن بر خود شما باشد و اسباب معطلی خود شما نباشد و به قاعده انشاء الله وصول نمائید.

سؤال پنجم

مزار فرش کم دارد اگر مرخص می فرمایید تا از همان وجه مزار فرش جهت مزار خریده شود و بعضی تعمیرات در خارج لازم دارد مثل بلغورخانه و مطبخ خانه که ظروف وقف آنجا باشد که خیلی ضرب می زنند و می شکنند و یک قدری هم اسباب مسینه لازم دارد جهت زوار مثل غلیف و یک مجموعه جهت جای پیه سوز که روغن روی زمین و فرش آن نچکد. اگر مرخص می فرمایند تا از همان وجه مزار ابتیاع شود. والامر العالی مطاع.

پاسخ:

ضروری ندارد آن چه لازم بدانید از فرش و ظروف و باقی لوازم که محتاج به آن باشد و ثمری به احوال زوار و خود ایتیاغ نمائید و اثری داشته باشد از همان وجه مزار وصول شود.

سؤال ششم

تنخواه مزار بعد از وصول شدن از ملاحسین خادم با آن چه به ربح دادم بعد از گرفتن یا اجاره دادن و حال با عدم اجازه به هر کس حکم می فرمایند تا تحویل و تسلیم شود.

پاسخ:

تنخواه هر قدر به درجه وصول برسانید با آن چه که به درجه وصول رسانیده بوده اند انشاءالله در نزد خود شما سپرده باشد که در مصارف لازمه مزار فیض الانوار در کلی و جزئی خرج و صرف شود و انشاءالله در کمال خوبی خرج و صرف شود. زیاده حاجت ندارد.

متن سند ۸ (آرشیو خانوادگی):

سؤال اول

مجارى یک سهم و طاقه حسین آباد که سرکار وقف فرموده اند و تولیت را به داعی مرحمت فرموده اند ماذون می فرمایند که جدا شود یا مشاع باشد.

پاسخ: مکرم جناب مستطاب عزیز ممتحن: هر سه سهم تولیت با شماست، اگر در این وقفنامه درج نیست نوشته شود و اراضی هم باید جدا شود.

سؤال دوم

از باغ و اشجار هم وقف را شریک می فرمایند یا مثل یک سهم و طاقه موقوفه همکار امیر مرحوم اعلی الله مقامه شراکت ندارد.

پاسخ:

این هم مثل آن سهم و طاقه دیگر اشجار ندارد.

سؤال سوم:

کاه مانده از یک سهم و طاقه را هم داعی باید به مصرف وقف برسانم یا جهت علیق اسبان سفر مزار سرکار باید ذخیره باشد.

پاسخ:

کاه را باید جهت علیق مالها ضبط فرمایند و انشاءالله خیال دارم طاحونه بسازم در عوض از طاحونه داده خواهد شد.

سؤال چهارم

اگر رأی عالی به جدایی باشد داعی خود مرخص است که با ضابط سرکار جدا کند و یا دیگری را مقرر می فرمایند.

پاسخ:

بسیار خوب.

سؤال پنجم:

مرخص می فرمایند هرگاه رأی باشد که کاه را در سرخرمن، محصول آن را به تصرف خود در آورم که رجوع به دفتر و اهل دفتر برای داعی حرج و مشقت دارد.
پاسخ: ایرادی نیست.

سؤال ششم:

مرخص می فرمایند که از منزل پشت گدار که از میر محمدباقر بیک بوده، جهت یک سهم و طاقه گرفته شود تا دو من محصول در آن ضبط شود یا نه.
پاسخ: عیبی ندارد.

سؤال هفتم

محصول امساله را چون تکلیف داعی مشخص نبود کارگزاران ضبط فرموده اند، مرخص می فرمایند که از ایشان دریافت دارم.
پاسخ: آری محصول را دریافت دارید.

حاشیه پایین سند: جواب عرایض را به دستخط مبارک مرقوم فرمایید و مزین هم بفرمایید که سندی علیحده در کار نباشد. امرالاعلی مطاع و ارفع
نامه ملا محمدحسن به امیر اسماعیل خان در رابطه با ساخت ضریح برای مزار در سال
۱۳۲۱ قمری:

متن سند شماره ۹ (سند با کد ۷۵۱۷۳/۱ از آرشیو کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی):

... ضمناً جسارت می رود که اگر چه وجود خالی از نمود داعی قابل توجه خاطر نیست ولی مقرر مرحمت عامه اقتضای مرحمت دارد، داعی به وظیفه خود اشتغال دارد بواسطه کربلایی محمدقلی بیک یک مرتبه و ابوالحسن بیک مرتبه دیگر به موقف عرض رسانیده ام که مبلغ ۵۰ تومان خراسانی از اجاره مزار کثیرالانوار قریه دهک جمع آوری شده چه موجود در خانه است و چه در نزد مردم تملک است و مخارج جزئی اگر مزار را لازم شود محصول ملک جواب می گوید، این وجه را اگر رأی مبارک اقتضاء فرماید قدغن^۱ فرمایند که ضریحی آهنی جهت مزار بسازند به مثل ضریح مزار دره شیخان. اگر کسر کند اجاره مزار سال های بعد هم می رسد، هر گاه رأی مبارک اقتضا نماید حکم خواهند فرمود تا وجه را از میان مردم جمع کرده، انفاذ حضور مبارک نماید. امساله یا از بی سعادتت داعی و یا از مرحمت الهی مزارعی که داعی شریک بوده ام بر همان خشکی خود باقی بوده است، ۲ رأس بزغاله نیم پروار انفاذ حضور شد، ترجی آن که درجه قبول یابد. حیوان سواری که به مزار یا جای دیگر رفت و آمد نمایم ندارم، اگر در (سری) اصطبل حیوانی یعنی الاغی زیاد باشد مرحمت خواهند فرمود، قوه مخارج حیوان دیگر

۱. اگر قدغن در این سند به معنای تأکید است درست است در غیر این صورت احتمالاً کلمه ی قدغن به معنی مورد یقین واقع شده مناسب تر به نظر می رسد.

ندارم و همان الاغ را خواهش دارم. در باب وجه مزار به دستخط مبارک بر هامش عریضه جواب مرقوم خواهند فرمود که تکلیف خود بدانم ... برب العباد - ظل العالی ظلیل - داعی محمدحسن الهمردنگی

نکاتی درباره این سند:

- ۱- گلایه ملا محمدحسن از امیر اسماعیل خان به دلیل عدم مراجعت و رسیدگی به امور مزار و عدم توجه او به آخوند.
- ۲- تقاضای ساخت ضریحی برای مزار دهک به مانند ضریح مزار دره شیخان.
- ۳- تأمین مبلغ ۵۰ تومان خراسانی از اجاره مزار کثیرالانوار قریه دهک جهت ساخت ضریح برای مزار دهک.
- ۳- وجود ضریح برای امامزادگان دره شیخان در سال ۱۳۲۱ قمری.
- ۴- وجود خشکسالی ادامه دار در سال ۱۳۲۱ قمری در منطقه عربخانه.
- ۵- فقر مادی آخوند حتی در حد تأمین هزینه های نگهداری و خرید یک الاغ که نشان از تقوی و ساده زیستی وی دارد.

مهم ترین اقدامات ملا محمدحسن در مزار دهک عربخانه

- ۱- ایجاد مهمانسرا، بلغورخانه و مطبخ خانه برای زوآر.
  - ۲- ایجاد یک مجموعه جهت جای پیه سوز که روغن روی زمین و فرش آن نچکد.
  - ۳- احیای چاپارخانه برای تغذیه حیوانات.
  - ۴- مهیا کردن سفر برخی از روحانیون منطقه جهت انجام سفرهای مذهبی از جمله حاجی ملا ولی ا... هردنگی به مکه معظمه از هزینه های مزار به صورت مرابحه.
  - ۵- احیای موقوفات خاندان خزیمه علم مربوط به این مزار.
- وی اولین شخصی بود که در دوران حکمرانی این خاندان به مقام نیابت تولیت عظمی برگزیده شد و توانست این مجموعه را از رکود درآورد و به رونق خوبی برساند. تا زمانی که ملا محمدحسن زنده بود مدیریت فعالی داشت و مانع از خودسری های افراد سودجویی

چون محمدحسن بیک از روستای گُلرگ، علی براتی زارع از روستای حسین آباد دهک، محمدمهدی بیک، ملا حسین قدیمی و میر محمدباقر بیک می شد.

۶- تعمیر اساسی بقعه مطهر در سال ۱۳۱۷ قمری در مدت ۳۰ روز و با هزینه حدود ۶۳ تومان خراسانی. سنگ سیاهی که در بنای مزار موجود است گواه بر این مسأله می باشد (راشد محصل، ۱۳۴۵: ۴).

۷- تنظیم امور خدمه، وقفیات و مسائل شرعی مربوط به مزار دهک.

۸- ساخت منزل مسکونی با حیاط برای خادم و مزاربان.

۹- تقاضای ساخت ضریح برای امامزاده در تاریخ ۱۳۲۱ قمری از امیر اسماعیل خان.

شیخ محمدباقر (هردنگی) مبادینی

مجتهدی وارسته، با تقوا و گمنام و دارای اجازات شرعی از آخوند ملا محمدحسن هردنگی، شیخ محمد باقرگازاری و شیخ محمدهادی هادوی که در حدود سال های ۱۲۸۵ تا ۱۳۶۵ قمری می زیسته است. وی بعد از ارتحال آخوند ملا محمدحسن هردنگی بر اساس دو حکم حکومتی (اسناد شماره ۳ و ۱۰) و سه حکم شرعی موجود (اسناد شماره ۴ و ۱۱ و پی نوشت سند ۵) از سال ۱۳۲۸ تا ۱۳۶۵ قمری عهده دار تولیت مزار دهک عربخانه و از سال ۱۳۲۸ قمری مسؤول رسیدگی به مسائل شرعی منطقه هردنگ، سرچاه و عربخانه و از سال ۱۳۳۲ قمری عهده دار رسیدگی به مسائل شرعی جلگه ماژان نیز می شود (غوث، ۱۳۹۱: ۳۸۸).

متن سند شماره ۱۰

... در باب امور شرعی ناحیه هردنگ و سرچاه و غیره از عقود و ایقاعات و غیره که در تولیت مرحوم مغفور آخوند ملامحمدحسن طاب ثراه به آن مرحوم متوفض بوده، حالیه هم از طرف امناء شرع مطاع انور به جناب مستطاب شریعتمدار حاجی شیخ محمدرضا و جناب مستطاب قدس خطاب شیخ محمدباقر اخوی زاده مرحوم آخوند واگذار شده و از قرار معلوم بعضی، مداخلات در امور شرعی آن حدود می نمایند، لذا مقرر داشتم که

هیچکس به جز اشخاصی که از طرف امناء شرع مطاع انور معین شود به جهت رتق و فتق امور شرعیه احدی حق مداخله در امور شرعیه آن حدود را نخواهند داشت و هر کس مداخله کند مورد مؤاخذه خواهد بود (الراجی محمدابراهیم ۱۳۲۸ قمری).

واگذاری تولیت مزار دهک عربخانه به شیخ محمد باقر هردنگی توسط فقهای ناحیه هردنگ

متن سند شماره ۱۱ (آرشیو خانوادگی) :

..... آقای شیخ محمدباقر خلف مرحوم کربلایی ملا محمدحسین ساکن مزرعه مبادی از محال هردنگ متصدی مزار فائض الانوار دهک وقف موبد طی و حبس مخلد اسلامی نمودند مجاری نیم روز که عبارت از سی فنجان باشد از قریه رق را با تمام متعلقات و منضمتات شرعیه و عرفیه بر مصارف مزار فائض الانوار قریه دهک از تعمیر و روشنائی و فرش و سایر آنچه در شکوه مزار مزبور می افزاید که همه ساله متولی منافع آن را بعد از وضع مصارف ملکی و ملکی و عشر حق التولیه در مصارف مزبوره صرف می نموده باشد و چون این نیم روز مزبور در عوائد سه سهم حسین آباد دهک که وقف بر مصرف مزبور است ابتیاع شده و تولیت آن سه سهم به حسب وقف نامه معتبره با مرحوم ملا محمدحسن هردنگی و بعد با اصلح اولاد و وابستگان و مع الانقراض نسل با حاکم شرع بلده بیرجند می باشد، لذا تولیت این نیمروز را هم که از عواید آن است با اصلح اولاد آن مرحوم نسلا بعد نسل ما تعابتوا و تناسلوا قرار دادند و مع الانقراض کما رقم و حق التولیه عشر و صیغه جاریه و متولی ملک مزبور را قبض نموده و مصرف به عنوان وقف نمود و قواعد صحت و لزوم اعمال شد و کان ذلک تحریرا و قوعا ۱۳۵۱ هجری نبوی (ص).

حاشیه ها:

مراتب مسطوره مورد قبول حقیر است: حرّره محمدباقر رفیعی^۱

۱. شیخ محمدباقر رفیعی (مبادینی یا هردنگی) از مجتهدین ناحیه هردنگ، سرچاه و عربخانه و فرزند ملا محمدحسین هردنگی (از شاگردان و خواص آقا سید ابوطالب قاینی) با سجع امهار عبده الراجی محمد باقر و محمد باقر

ذلک الکتاب لاریب فیه - حرره الاحقر اسمعیل الحسینی^۱
اعترف الواقف المعظم المزبور زید عزه و تئفیکه الاقل شیخ محمدحسین افضل آبادی
- فی صفر ۱۳۵۱ هجری

وقع ما فیه لدی حرره الاحقر الاقل عبدالعلی علوی الحسینی بجنوردی^۲
وقع ما فیه لدی حرره الاحقر الاقل شیخ غلامرضا محتشمی کشوکی^۳
وقع ما فیه لدی حرره الاحقر الاقل حاجی ملا ولی... ابن محمدشفیع هردنگی

حاج شیخ محمد غوث

فرزند مرحوم میر محمدعلی و نوه ملا محمدحسن هردنگی که برای تکمیل دانش خود به مدرسه باقریه مشهد مقدس روی آورد و از محضر آیات عظام میرزا عبدالجواد نیشابوری (ادیب اول)، حاج حسین قمی، شیخ محمدتقی ادیب نیشابوری، شیخ اسماعیل اصفهانی، شیخ حسن برسی، حاج محمدکاظم دامغانی، حاج میرزا احمد مدرس، حاج هاشم قزوینی، شیخ مرتضی آشتیانی و آقازاده (فرزند مرحوم آخوند صاحب کفایه) قریب ۲۰ سال کسب فیض کرد. وی در امتحان سردفتری اقدام و پس از قبولی، به زادگاهش مراجعت و علاوه بر دفتر اسناد رسمی، دفاتر ازدواج و طلاق را نیز اداره می کرد و در این خصوص پاسخگوی تمامی مراجعان از مختاران و عربخانه گرفته تا براهکوه، جلگه ماژان، تمامی ناحیه هردنگ و سرچاه عماری بود و عنوان امین مردم در منطقه را داشت. با استناد به وقفنامه های موجود (سند شماره ۴ و ۱۱ و پی نوشت سند ۵) و به دلیل احترام خاص در بین اعراب منطقه تولیت مزار سیدالحسین (دهک) را به مدت ۵۰ سال از سال ۱۳۱۳ تا ۱۳۶۳ شمسی نیز عهده دار و در بین آن ها به آخوند غیث مشهور بود. وی در سال ۱۳۷۷ شمسی دیده از جهان فرو بست (غوث، ۱۳۹۱: ۳۸۲-۳۸۵).

۱. سید اسماعیل حسینی از سادات صاحب کرامت در ناحیه هردنگ، سرچاه و عربخانه
۲. ملا عبدالعلی علوی الحسینی بجنوردی از روحانیون، معمرین و سادات صاحب کرامت ناحیه هردنگ، سرچاه، عربخانه و جلگه ماژان
۳. شیخ غلامرضا محتشمی کشوکی فرزند میر محمدعلی و نوه مرحوم آخوند ملا محمدحسن هردنگی از مجتهدین وقت بیرجند و از شاگردان مرحوم آقازاده (فرزند مرحوم آخوند صاحب کفایه)

نتیجه

مزار دهک عرب خانه از زیارت گاه های مشهور خراسان جنوبی از ادوار گذشته تاکنون می باشد. به دلیل اهمیت این مزار در بین عامه مردم، و علاقه امیر تومان به این مزار، وی وقفیاتی را بر آن اجرا و بعد از او نیز پسرانش و بالاخص امیر اسماعیل خان وقفیات دیگری را بر آن افزود. تولیت رسیدگی به این وقفیات و امور این مزار نیز توسط خاندان خزیمه علم به یکی از علمای معروف و مشهور آن زمان شیخ محمدحسن هردنگی و سپس به اولادش تفویض گردید. از مجموع اسناد بررسی شده، می توان به نتایج ذیل دست یافت:

- ۱- تعمیر کامل و توسعه مزار دهک در سال ۱۳۱۷ قمری؛
- ۲- هزینه تعمیر مزار در این تاریخ یکصد و هشت تومان خراسانی بوده است که توسط امیر حسن خان در اختیار ملا محمدحسن قرار گرفته است؛
- ۳- تام الاختیار بودن ملا محمدحسن در امور وقفی خاندان علم و در رسیدگی به امور مزار دهک؛
- ۴- مبلغ اجاره و به نوعی درآمد مزار در نه سال حدود ۶۳ تومان خراسانی وقت بوده که این نشان از اهمیت، و جایگاه مهم مزار در اعتقادات مردم آن دوران ولایت قاینات داشته است؛
- ۵- در این سند از سفر امیر حسن خان خزیمه و امیر اسماعیل خان خزیمه، جهت زیارت مزار و رسیدگی به وضعیت مزار نام برده می شود که این نیز تاکنون در تاریخ قهستان بیان نشده است؛
- ۶- وجود خشکسالی مدت دار، حمله ملخ ها و از بین رفتن محصول روستای دهک عربخانه در حدود سال های ۱۳۱۰ تا ۱۳۲۱ قمری که در منابع تاریخی قهستان نیامده است؛
- ۷- گلایه ملا محمدحسن از امیراسماعیل خان به دلیل عدم مراجعت و رسیدگی به امور مزار و عدم توجه او به آخوند؛
- ۸ - تقاضای ساخت ضریحی برای مزار دهک به مانند ضریح مزار دره شیخان؛

- ۹- تأمین مبلغ ۵۰ تومان خراسانی از اجاره مزار کثیر الانوار قریه دهک جهت ساخت ضریح برای مزار دهک؛
- ۱۰- وجود ضریح برای امامزادگان دره شیخان در سال ۱۳۲۱ قمری.
- ۱۱- مزار در حدود سال های ۱۳۱۰ تا ۱۳۲۱ قمری دارای دو درب ورودی بوده که بعدها به یک در ورودی کاهش یافته است؛
- ۱۲- علاقه امیر تومان و امیر اسماعیل خان به این مزار در بین سایر امرای خزیمه علم کاملاً مشهود و ملموس است. چنان که اولین وقفیات در این خاندان مربوط به امیر علم خان حشمت الملک و اوج خدمات به مزار مربوط به امیر اسماعیل خان است؛
- ۱۳- علاقه امیر اسماعیل خان به شرکت در جلسات روضه خوانی مزار با وجود بعد مسافت فراوان تا بیرجند که در منابع تاریخی اشاره ای به آن نشده است؛
- ۱۴- در بررسی اسنادی نام این مزار، تا زمان تألیف کتاب بهارستان شیخ محمد حسین آیتی، کلمه ای به اسم مزار سیدنا الحسین وجود ندارد و در تمامی اسناد موجود فقط بحث از مزار قریه دهک عربخانه است. لذا علت اشتباه مزار به سیدناالحسین بیشتر به خاطر سادات مدفون در روستای حسین آباد سادات می باشد که امامزاده نیز منتسب به آن ها است؛
- ۱۵- ساخت یک آسیاب جهت رفع مشکلات مردم در روستای دهک؛
- ۱۶- رسیدگی به امور شرعیه مردم عربخانه توسط خاندان هردنگی از حدود سال ۱۲۳۰ قمری تا دهه ۷۰ شمسی؛
- ۱۷- آن چنان که از بررسی سند شماره ۴ و پی نوشت سند ۵ بر می آید، این مزار تا سال ۱۳۲۳ شمسی با نظارت امیر محمدابراهیم خان و هیأت امناء شرع قاینات با تولیت اولاد ملا محمدحسن مدیریت می شده است ولی از این سال تا اوایل دهه ۱۳۷۰ شمسی برنامه ریزی و هدایت مزار بر عهده علماء ناحیه هردنگ و اولاد ملا محمدحسن قرار می گیرد و از سوی هیأت امناء شرع و امرای وقت منطقه قاینات علاقه مندی چندانی به پیگیری مسائل مربوط به آن دیده نمی شود (توضیح آن که در حاشیه سند شماره ۴ و ۵ اثر امضاء و مهر امرا و علمای قاینات دیده می شود ولی روند ادامه فعالیت های مزار

در سند شماره ۱۱ توسط علماء ناحیه هردنگ معین و مهر و امضاء آنها در حاشیه سند گواه بر این موضوع است).

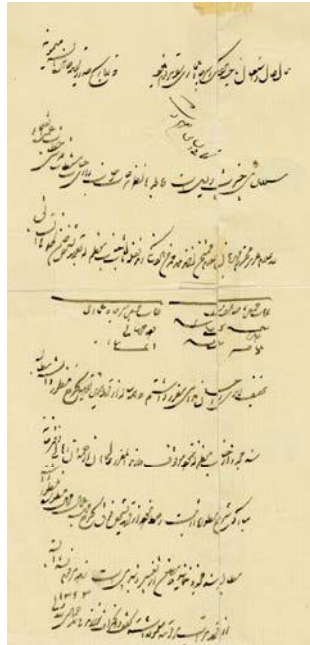
منابع

- آیتی الخراسانی القاینی البیرجندی، محمد باقر (۱۳۴۷ ه ق). کبریت الاحمر فی شرائط المنبر. تهران: اسلامیه.
- آیتی، محمدحسین (۱۳۷۱). بهارستان در تاریخ و تراجم رجال قاینات و قهستان. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- حسن آبادی، ابوالفضل (۱۳۸۵). متولیان آستان قدس رضوی از دوره صفویه تاکنون، ج ۲ و ۳. مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، دفتر اسناد.
- طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷). تاریخ طبری، ج ۱۱. تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم. بیروت: دارالتراث العربی.
- راشد محصل، محمدتقی (۱۳۳۶). "معرفی آخوند ملا محمدحسن هردنگی". روزنامه آفتاب شرق، دوم آبان ماه: ۱-۲.
- ----- (۱۳۴۲). "بحث در آثار شش نویسنده قهستانی". پایان‌نامه کارشناسی زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه مشهد.
- ----- (۱۳۹۲). "معرفی یک عقدنامه". فصلنامه علمی - ترویجی مطالعات فرهنگی - اجتماعی خراسان، سال نهم، ش اول، پیاپی ۳۳ (زمستان): ۱۹۹-۲۰۲.
- راشد محصل، محمدحسین (۱۳۴۵). آخوند ملا محمدحسن هردنگی. [چاپ نشده]: ۱-۱۰.
- سایکس، سرپرسی (۱۳۶۳). سفرنامه ژنرال سرپرسی سایکس یا هزار فامیل. تهران: لوحه.
- شاطری، مفید؛ رجبی، نجیب الله (۱۳۹۴). وارثان عترت، بقاع متبرکه و امامزادگان خراسان جنوبی. تهران: سازمان اوقاف و امور خیریه، سازمان چاپ و انتشارات.

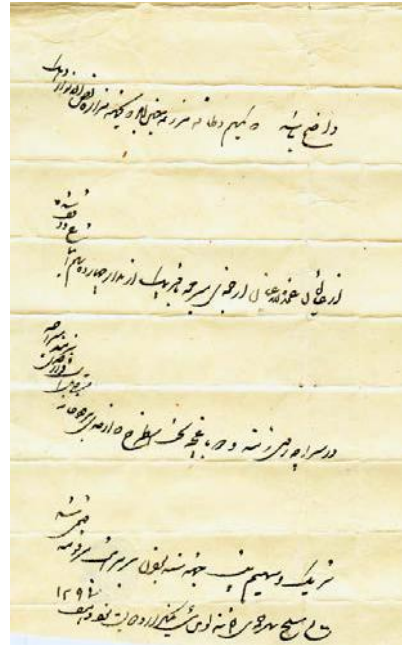
- عباسلو، سمیرا (۱۳۹۲). "جایگاه اجوبه های علمای قائنات در تدوین تاریخ اجتماعی منطقه (عصر قاجار)". پایان نامه کارشناسی ارشد تاریخ اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند.

- علیزاده بیرجندی، زهرا (۱۳۹۱). *عالمان دین در خراسان جنوبی*. تهران: فکریکر.
 - علیزاده بیرجندی، زهرا؛ عباسلو، سمیرا؛ الهی زاده، محمدحسن (۱۳۹۲ الف). "جایگاه اجوبه های علمای بیرجند در مطالعات تاریخ محلی". *فصلنامه علمی - ترویجی مطالعات فرهنگی - اجتماعی خراسان*، سال هفتم، ش ۴ (تابستان): ۲۹ - ۵۲.
 - ----- (۱۳۹۲ ب). "کارکرد اجوبه های علمای شیعی در مطالعات تاریخ اجتماعی ایران". *فصلنامه علمی و پژوهشی پژوهش نامه تاریخ اسلام*، سال سوم، ش ۱۱ (پاییز): ۷۵-۱۰۰.

- غوث، کمال (۱۳۹۰). "مروری بر زندگی و آثار آخوند ملا محمدحسن هردنگی بیرجندی". *مجله تخصصی فقه اهل بیت*، ش ۶۶ و ۶۷ (تابستان و پاییز): ۳۷۸-۳۸۲.
 - ----- (۱۳۹۱). *گنج نامه ناحیه هردنگ*. تهران: فکریکر.
 - منصف، محمدعلی (۱۳۵۴). *امیر شوکت الملک علم، امیر قاین*. تهران: امیرکبیر.
 - موسوی نژاد (عارف)، محمد (۱۳۹۰). "خدمات میرزا موسی خان به موقوفات آستان قدس رضوی". *پیام بهارستان*، سال چهارم، ش ۱۳ (پاییز): ۳۷۱ - ۳۷۲.

سند شماره ۲

سند شماره ۱

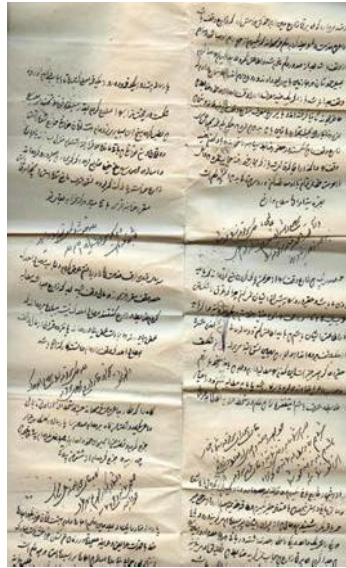
سند شماره ۳

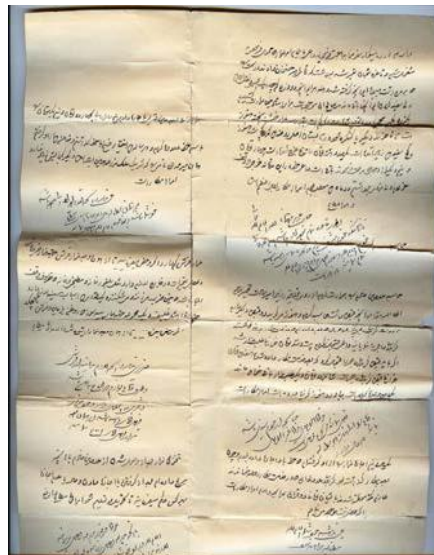
سند شماره ۴

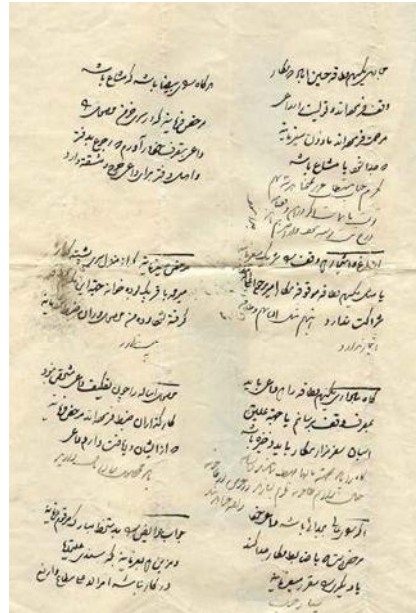
سند شماره ۵

سند شماره ۶

سند شماره ۷

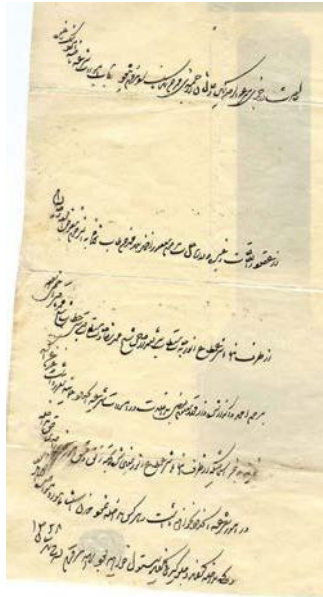

سند شماره ۸

سند شماره ۹

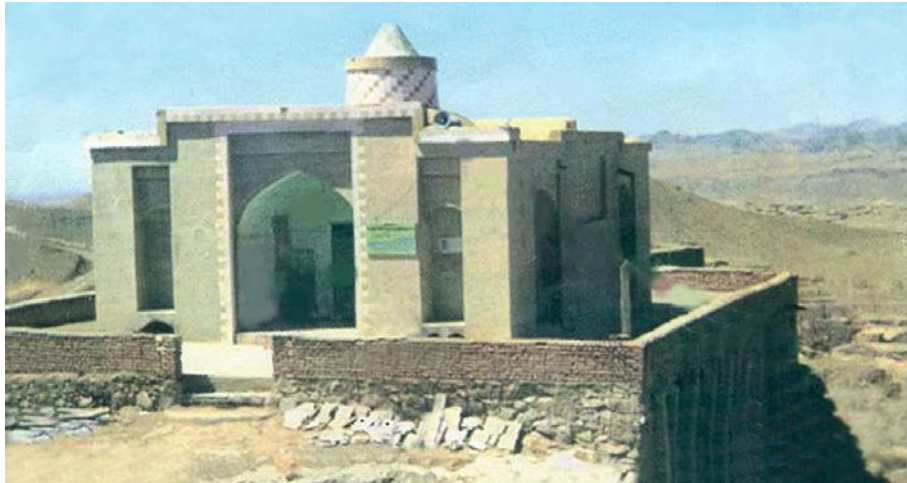

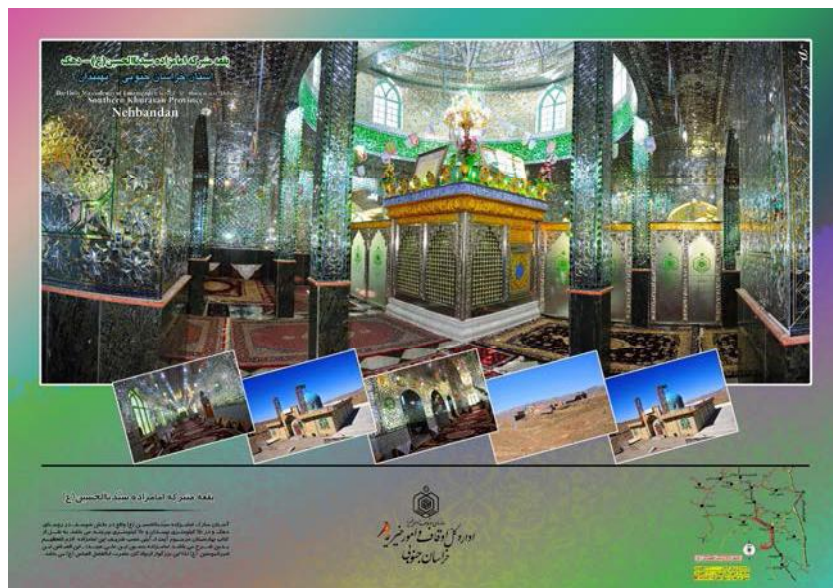
سند شماره ۱۰

سند شماره ۱۱

تصویر ۱) مزار سیدناالحسین عربخانه مربوط به تعمیر اساسی آن توسط اولاد ملا محمدحسن تا قبل از تحویل مزار به اداره اوقاف شهرستان نهبندان در اوایل انقلاب

تصویر ۲) مزار دهک عرب خانه مربوط به تعمیر اساسی آن بعد از انقلاب توسط اداره اوقاف شهرستان نهبندان